

УДК 159.922.6:316.37

Коваленко А. Б.,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: abk2015@ukr.net

Грищук Е. Ю.,

кандидат психологічних наук,
асистент кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: eliso_m@ukr.net

Рогаль Н. І.,

кандидат психологічних наук,
асистент кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: RogalNina@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТИЛІВ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ВЧИТЕЛІВ

У статті представлено результати дослідження стилів міжособистісних стосунків старшокласників та вчителів. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що статистично значущі відмінності між двома групами досліджуваних виявилися за такими стилями міжособистісних стосунків, які характеризуються переважанням неконформних тенденцій (владний – лідируючий, незалежний – домінуючий, прямо-лінійний – агресивний, недовірливий – скептичний), а також схильністю до конфліктних проявів, більшою незалежністю думки, завзятістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування. Саме за показниками цих стилів міжособистісних стосунків юнаки мають вищі показники, ніж дорослі.

Вчителі більш схильні до адаптивних та компромісних видів поведінки, тоді як старшокласники – до конфліктних, що зумовлюється віковими

особливостями групи. Досліджувані старшого шкільного віку характеризуються схильністю до відстоювання власної позиції, прагненням до домінування, безкомпромісністю та прагненням до справедливості, не здатні швидко і адекватно реагувати на зміну навколишньої дійсності.

Досліджувані з групи «вчителі» є більш лабільними у сприйманні конфліктної ситуації. Вони здатні прийняти до уваги більшу кількість аспектів реальності, більш адаптивні в сенсі реагування на ситуацію, здатні змінити свою думку залежно від змін умов навколишньої реальності.

Виявлено достовірні кореляційні зв'язки між віком досліджуваних, стилем міжособистісних стосунків та рівнем суб'єктивного контролю. Поведінка досліджуваних дорослого віку залежить переважно від їхнього внутрішнього стану, а не від вимог ситуації. Досліджувані старшого шкільного віку, навпаки, більше орієнтуються на ситуацію та оточуючих при побудові моделі своєї поведінки.

Виявлено значущі зв'язки між стилями міжособистісних стосунків та рівнем суб'єктивного контролю. Досліджувані з компромісними стилями поведінки вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті є результатом їхніх власних дій, а тому відчують власну відповідальність за ці події. Досліджувані з конфліктнішими стилями поведінки схильні контролювати все, що відбувається навколо, проте в них простежується тенденція приписувати відповідальність за свої невдачі іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, конфліктна ситуація, модель поведінки, рівень суб'єктивного контролю, конформні тенденції, адаптивність.

Актуальність проблеми дослідження. Проблема міжособистісних стосунків традиційно залишається актуальною для психологічної науки. Останніми роками через поширеність спілкування, опосередкованого Інтернет-мережами, змінюється його зміст, характер та вияв, а традиційне безпосереднє спілкування втрачає свої позиції, відходячи на другий план. Зважаючи на низку переваг опосередкованого спілкування, все ж воно не може замінити повною мірою емоційність, щирість безпосереднього спілкування.

Формується покоління молоді з новими звичками спілкування через соціальні мережі, що може створювати проблеми у стосунках між представниками різних вікових груп.

При дослідженні міжособистісних стосунків найчастіше виокремлюються два чинники: домінування – підкорення та дружелюбність – агресивність. Саме вони визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприймання. Вони названі М. Аргайлом

у числі головних компонентів при аналізі стилю міжособистісної поведінки. В багаторічному дослідженні, організованому американськими психологами під керівництвом Р. Бейлза, поведінка члена групи оцінюється за двома змінними, аналіз яких здійснюється у тривимірному просторі, утвореному трьома осями: домінування – підкорення, дружнелюбність – недружнелюбність, емоційність – аналітичність.

Міжособистісні стосунки – це сукупність об'єктивних зв'язків та взаємодій між особами, які належать до певної групи; система установок, очікувань, стереотипів, орієнтацій, через які люди сприймають і оцінюють один одного. Характерною ознакою міжособистісних стосунків є емоційне забарвлення. Отже, їх можна визначити як взаємини людей, що формуються в процесі безпосередньої взаємодії в групі, мають неформальний характер і містять емоційно забарвлену та значущу оцінку партнерів по спілкуванню.

Міжособистісні стосунки охоплюють широке коло явищ, але головним регулятором сталості, глибини, неповторності міжособистісних стосунків є привабливість однієї людини для іншої. Тому стан задоволеності-незадоволеності виступає основним критерієм оцінки таких стосунків. Привабливість складається з почуттів симпатії та потягу. Якщо симпатія – антипатія – це переживання задоволення та незадоволення від контактів з іншими людьми, то потяг – відштовхування – практична складова цих переживань (М. Обозов) [5]. Сприятливою передумовою для успішного формування міжособистісних стосунків є взаємна поінформованість партнерів один про одного, сформована на основі міжособистісного пізнання. Розвиток міжособистісних стосунків багато в чому зумовлюється характеристиками співрозмовників, до яких належать стать, вік, національність, властивості темпераменту, стан здоров'я, професія, досвід спілкування з людьми і деякі особистісні риси.

Грунтуючись на тому, що особистість виявляється в поведінці, актуалізований в процесі взаємодії з оточуючими, американський психолог Т. Лірі систематизував емпіричні спостереження у вигляді 8-ми загальних варіантів міжособистісних стосунків:

1. Владний – лідируючий стиль взаємодії відображається у впевненості у собі, вмінні бути гарним наставником і організатором, наявності властивостей керівника, а також може виявлятися у нетерпимості до критики, переоцінці власних можливостей, дидактичному стилі висловлювань, імперативній потребі керувати іншими, у рисах деспотизму.

2. Незалежний – домінуючий. Виявляє стиль міжособистісних стосунків від впевненого, незалежного, суперницького до самовдоволеного

з вираженим почуттям власного домінування над оточуючими, з тенденцією мати особливу думку, відмінну від думки більшості, і займати відокремлену позицію у групі.

3. Прямолинійний – агресивний. Залежно від міри вираженості показників, цей стиль відображає щирість, безпосередність, прямолинійність, наполегливість у досягненні мети або надмірну завзятість, недружелюбність, нестриманість і запальність.

4. Недовірливий – скептичний. Для цього стилю міжособистісної поведінки характерні реалістичність суджень і вчинків, скептицизм і неконформність, які можуть переростати у вкрай образливий і недовірливий модус ставлення до оточуючих з вираженою схильністю до критицизму, з невдоволенням іншими і підозрілістю.

5. Покірний – сором'язливий стиль відбиває такі особливості міжособистісних стосунків як скромність, сором'язливість, схильність брати на себе чужі обов'язки.

6. Залежний – слухняний стиль виявляється у потребі в допомозі й довірі з боку оточуючих, в їх визнанні, а також – конформності та повній залежності від думки оточуючих.

7. Співробітницький – конвенційний стиль міжособистісних стосунків властивий особам, які прагнуть до тісної співпраці з референтною групою, до доброзичливих взаємин з оточуючими. Надмірність вираженості даного стилю виявляється в компромісній поведінці, прагненні підкреслити свою причетність до інтересів більшості.

8. Відповідальний – великодушний стиль характеризується вираженою готовністю допомагати оточуючим та розвиненим почуттям відповідальності [6].

При цьому чотири з стилів міжособистісних стосунків характеризуються переважанням неконформних тенденцій, схильністю до диз'юнктивних (конфліктних) проявів, а інші чотири – невпевненістю у собі, конформністю та схильністю до компромісів.

Мета статті – виявити зв'язки між стилем міжособистісних стосунків особистості та віком і соціальним статусом.

Методи дослідження. На етапі збору емпіричних даних застосовувалися наступні методики: 1) опитувальник рівня суб'єктивного контролю, побудований на основі шкали локус-контролю Дж. Роттера; 2) шкала соціального самоконтролю (М. Слайдер); 3) методика діагностики міжособистісних стосунків (Т. Лірі); 4) методика «Образ конфліктної ситуації» (автор Н. І. Леонов), побудована на основі процедури семантичного диференціалу [4; 6].

На етапі обробки емпіричних даних використовувалися математико-статистичні методи: методи первинної обробки емпіричного матеріалу,

однофакторний дисперсійний аналіз, кореляційний і кластерний аналізи, виконані за допомогою програми SPSS Statistics 17.0.

Вибірка. У дослідженні взяв участь 81 досліджуваний, з них: 41 – хлопці та дівчата віком 16–18 років, 40 – особи віком 38–47 років. Досліджуваними виступали випускники 11-х класів загальноосвітніх шкіл та вчителі.

Результати дослідження.

Аналіз відмінностей за віковими групами старшокласників та вчителів проводився за допомогою процедури однофакторного дисперсійного аналізу. Порівнювалися наступні показники: рівень соціального самоконтролю та стиль міжособистісних стосунків (табл. 1).

З таблиці 1 видно, що середні значення за всіма показниками вищі у групі старшокласників, а статистично значущі відмінності між віковими групами виявлено за наступними показниками:

- рівнем соціального самоконтролю (Sig=0,0; Sig < 0,05);
- такими стилями міжособистісної взаємодії, як:
  - владний – лідируючий (Sig=0,0; Sig < 0,05);
  - незалежний – домінуючий (Sig=0,0; Sig < 0,05);
  - прямолінійний – агресивний (Sig=0,0; Sig < 0,05);
  - недовірливий – скептичний (Sig=0,0; Sig < 0,05);
  - залежний – слухняний (Sig=0,014; Sig < 0,05).

Таблиця 1

Середні показники рівня соціального самоконтролю та стилю міжособистісної взаємодії старшокласників та вчителів

Показники		Старшокласники	Вчителі
Рівень соціального самоконтролю		14,05	6,85
Стиль між- особистісної взаємодії	Владний – лідируючий	8,78	3,68
	Незалежний – домінуючий	6,51	3,18
	Прямолінійний – агресивний	6,98	4,82
	Недовірливий – скептичний	6,0	3,1
	Залежний – слухняний	5,02	3,82

Достатньо високий рівень соціального контролю у старшокласників (14,05), порівняно з групою вчителів (6,85), може свідчити про їхню заклопотаність соціальною прийнятністю своєї поведінки, що є певним механізмом соціальної адаптації. Їхня поведінка значною мірою варіює залежно від ситуації. Поведінка вчителів, навпаки, більшою

мірою залежить від їхнього внутрішнього стану, а не від вимог ситуації. Звідси випливає і більша стабільність їхньої поведінки.

Статистично значущі відмінності між віковими групами виявилися у таких стилях поведінки, які характеризуються переважанням неконформних тенденцій (владний – лідируючий, незалежний – домінуючий, прямолінійний – агресивний, недовірливий – скептичний), а також схильністю до диз'юнктивних (конфліктних) проявів, більшою незалежністю думки, завзятістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування. Саме за показниками цих стилів міжособистісних стосунків старшокласники мають вищі показники, ніж вчителі. Такі показники можуть свідчити про більш агресивну, конфліктну налаштованість старшокласників, порівняно з вчителями. Це можна пояснити віковими особливостями даної групи, а саме схильністю до відстоювання власної позиції, прагненням до домінування тощо.

Досліджувані проходили обстеження за методикою «Образ конфліктної ситуації» (Н. І. Леонов), побудованої на основі процедури семантичного диференціалу. Результати оброблялися за допомогою факторного аналізу, у ході якого було відібрано 8 факторів, за якими респонденти описували образ конфліктної ситуації.

Проаналізувавши змінні, які входять до кожного з факторів, можна надати виокремленим факторам наступні назви, тобто ті характеристики, які об'єднують певні змінні між собою.

Фактор 1 «Глибина конфлікту»: завдає болю – відчуває біль; аморальний – моральний; заспокоює – лякає; розслаблений – напружений; нав'язливий – ненав'язливий; потрібний – непотрібний; руйнує – об'єднує; задоволення – образа; відчай – захоплення; вільний – залежний; страждання – насолода.

Фактор 2 «Сила конфлікту»: спокійний – дратівливий; засмучує – радує; ніжний – грубий; складний – простий; почуття провини – відсутність почуття провини; незабутній – легко забувається; непередбачуваний – передбачуваний; сильний – слабкий; мислячий – інтуїтивний.

Фактор 3 «Природа конфлікту»: індивідуальний – спільний; звичайний – незвичайний.

Фактор 4 «Ставлення до конфліктної ситуації»: гордий – смиренний; небайдужий – байдужий.

Фактор 5 «Можливість вирішення конфлікту»: заплутує – прояснює; можна вирішити – вирішити неможливо; впертий – поступливий.

Фактор 6 «Впевненість»: невпевнений – впевнений; нерішучий – рішучий.

Фактор 7 «Активність»: активний – пасивний.

Фактор 8 «Керованість конфлікту»: керований – некерований.

Таблиця 2

**Відмінності між групами досліджуваних
за стилем міжособистісної взаємодії**

		Група 1	Група 2	Група 3
Кількість до- сліджуваних	Старшокласники	19	19	3
	Вчителі	28	0	12
	Загальна кількість	47	19	15
Стиль міжособистісних відносин (середнє значення)	Владний – лідируючий	4,87	10,89	4,73
	Незалежний – домінуючий	3,7	8,89	3,4
	Прямолінійний – агресивний	4,26	9,32	6,8
	Недовірливий – скептичний	2,96	8,0	5,27
	Покірний – сором'язливий	3,68	6,74	9,6
	Залежний – слухняний	3,28	6,26	5,73
	Співробітницький – конвенцій- нальний	4,7	6,32	9,87
	Відповідальний – великодушний	5,26	5,58	13,73

Результати методики «Образ конфліктної ситуації» також були опрацьовані за допомогою факторного аналізу залежно від вікової групи досліджуваних. Це допомогло виявити відмінності між факторами, за допомогою яких описують конфліктну ситуацію старшокласники та вчителі.

Так, виявилось, що при факторному аналізі у групі «старшокласники» було виокремлено 6 факторів, а у групі «вчителі» – 9. Це свідчить про більшу когнітивну складність свідомості досліджуваних з групи «вчителі».

Досліджувані з вищим рівнем когнітивної складності володіють диференційованішою системою вимірювань для сприймання поведінки інших порівняно з досліджуваними з нижчим рівнем когнітивної складності. Тобто, чим менш жорсткі відносини між конструктами, тим складніша індивідуальна система конструктів людини, якщо розглядати її як показник близькості (подібності) конструктів між собою.

Тому можна стверджувати, що досліджувані з групи «вчителі» є більш лабільними, здатними взяти до уваги більшу кількість аспектів реальності, більш адаптивні в сенсі реагування на ситуацію, здатні змінити свою думку залежно від змін умов навколишньої реальності.

Досліджувані з групи «старшокласники» є постійнішими у своїх оцінках реальності, у способах реагування на неї. Вони не здатні швидко і гнучко реагувати на зміну навколишньої дійсності.

На основі результатів методики «Діагностика міжособистісних стосунків» для аналізу результатів досліджуваних розподілено на групи за стилями міжособистісної взаємодії за допомогою процедури кластерного аналізу.

Досліджувані були розподілені на 3 групи. Кожна група відрізняється переважанням певних стилів міжособистісних стосунків: група 1 – «адаптивний стиль»; група 2 – «конфліктний стиль»; група 3 – «компромісний стиль» (табл.2).

З таблиці 2 видно, що:

- до групи 1 потрапило 47 досліджуваних, з них – 19 старшокласників та 28 вчителів;
- до групи 2 потрапило 19 досліджуваних, з них – 19 учнів старших класів та жодного вчителя;
- до групи 3 потрапило 15 досліджуваних, з них – 3 старшокласники та 12 вчителів.

Далі здійснювався аналіз особливостей міжособистісних стосунків кожної з виокремлених груп (рис. 1).

З рис. 1 видно, що група 1 не має яскраво виражених стилів міжособистісної взаємодії. З незначними відмінностями переважають такі

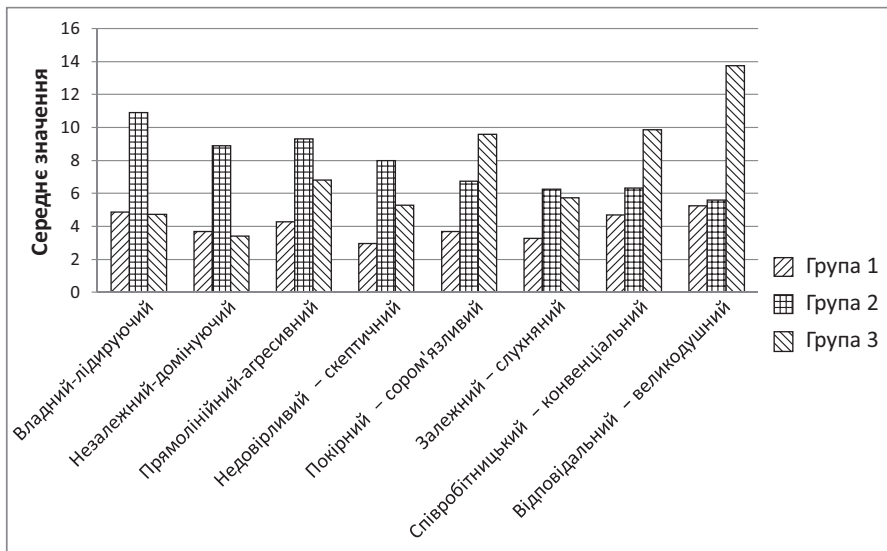

Рис. 1. Домінуючі стилі міжособистісних стосунків у різних груп досліджуваних

стилі: відповідальний – великодушний (5,26); владний – лідируючий (4,87); співробітницький – конвенційний (4,7); прямолінійний – агресивний (4,26). Загалом результати свідчать про те, що до цієї групи входять досить гармонійні особистості, які обирають стиль поведінки залежно від ситуації та поведінки партнера.

Група 2 характеризується високими показниками за такими стилями міжособистісної взаємодії: владний – лідируючий (10,89); прямолінійний – агресивний (9,32); незалежний – домінуючий (8,89); недовірливий – скептичний (8,0). Домінуючим стилем є «владний – лідируючий». Усі перераховані стилі характеризуються переважанням неконформних тенденцій, схильністю до диз'юнктивних (конфліктних) проявів, більшою незалежністю думки, завзятістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування. Слід відзначити, що до групи з яскраво вираженими неконформними тенденціями та конфліктними проявами не увійшов жоден досліджуваний з групи «вчителі».

Група 3 характеризується високими показниками за такими стилями міжособистісної взаємодії: відповідальний – великодушний (13,73); співробітницький – конвенційний (9,87); покірний – сором'язливий (9,6); залежний – слухняний (5,73). Домінуючим є стиль «відповідальний – великодушний». Усі перераховані стилі характеризуються схильністю до компромісів, конгруентністю і відповідальністю в стосунках з оточуючими.

Стиль поведінки «відповідальний – великодушний» характеризується вираженою готовністю допомагати оточуючим, розвиненим почуттям відповідальності. Високі бали (13,73) свідчать про м'якосердя, надобов'язковість, гіперсоціальність установок, підкреслений альтруїзм. Слід зазначити, що більшість даної групи складають вчителі (12 досліджуваних). З групи «старшокласники» до неї увійшли лише 3 досліджуваних.

Таблиця 3

**Співвідношення домінуючих стилів поведінки
у групі «старшокласники» та «вчителі» (у %)**

Група	Групи, виокремлені шляхом кластерного аналізу		
	Група 1	Група 2	Група 3
Старшокласники	46,3	46,3	7,4
Вчителі	70	0	30

Дані таблиці 3 демонструють, скільки відсотків досліджуваних старшокласників та вчителів увійшло до тієї чи іншої групи, виділеної

за допомогою кластерного аналізу. Отже, у групі старшокласників бачимо, що:

- найменша кількість досліджуваних (7,4 %) увійшла до групи 3, яка характеризується вираженою схильністю до компромісів;
- до груп 1 і 2 увійшла однакова кількість досліджуваних (по 46,3 %).

Це свідчить про те, що серед досліджуваних учнів старших класів, простежується тенденція до проявів більшою мірою незалежності думки, завзятість у відстоюванні власної точки зору, тенденція до лідерства і домінування, схильність до конфліктної поведінки.

Вчителі увійшли до двох груп з трьох виділених:

- 30 % – до групи 3 зі схильністю до компромісів, конгруентністю і відповідальністю у контактах з оточуючими;
- більшість (70 %) – до групи 1, що характеризується більш врівноваженим та адаптивним стилем міжособистісних стосунків.

Результати свідчать про те, що серед досліджуваних вчителів не спостерігалися яскраво виражені тенденції до неконформних, конфліктних проявів у міжособистісних стосунках.

На наступному етапі дослідження вивчався зв'язок між віком досліджуваних, стилем міжособистісних стосунків та рівнем суб'єктивного контролю (табл. 4).

Таблиця 4

Значення коефіцієнта кореляції між віком досліджуваних, стилем міжособистісної взаємодії, рівнем суб'єктивного контролю та соціального самоконтролю

Показники		Вік досліджуваних
Інтернальність невдач		0,274
Рівень соціального самоконтролю		-0,732
Стиль між-особистісних стосунків	Владний-лідуючий	-0,597
	Незалежний-домінуючий	-0,541
	Прямолінійний-агресивний	-0,314
	Недовірливий – скептичний	-0,508

Примітка: результати значущі на рівні 0,05 та 0,01

З таблиці 4 видно, що існують кореляційні зв'язки між віком досліджуваних та інтернальністю невдач. Це свідчить про те, що у вчителів більш розвинене почуття суб'єктивного контролю щодо негативних подій та ситуацій; старшокласники, навпаки, більш схильні

Таблиця 5

Значення коефіцієнтів кореляції між рівнем суб'єктивного контролю та стилями міжособистісних стосунків (група 1)

Стиль між-особистісних стосунків	Рівень суб'єктивного контролю			
	Загальна інтернальність	Інтернальність у сфері досягнень	Інтернальність у сфері невдач	Інтернальність у сфері стосунків
Владний – лідируючий	0,483	0,568		0,435
Незалежний – домінуючий	0,586	0,596		0,653
Прямолінійний – агресивний	0,486	0,345	0,325	0,303
Покірний – сором'язливий		-0,460		-0,678
Залежний – слухняний	-0,319	-0,422		-0,510
Відповідальний – великодушний	0,439	0,499		0,394

Примітка: результати значущі на рівні 0,05 та 0,01

приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

Виявлено зв'язки між віком досліджуваних та рівнем соціального самоконтролю, що свідчить про те, що вчителі менш заклопотані соціальною прийнятністю своєї поведінки, яка залежить більшою мірою від їхнього внутрішнього стану, а не від вимог ситуації; старшокласники більше орієнтуються на ситуацію та оточуючих, вибудовуючи модель своєї поведінки;

Виявлено зв'язки між віком досліджуваних та такими стилями міжособистісних стосунків як владний – лідируючий, незалежний – домінуючий, прямолінійний – агресивний, недовірливий – скептичний. Це свідчить про те, що вчителі менш схильні до стилів міжособистісних стосунків, які характеризуються переважанням неконформних тенденцій, схильністю до диз'юнктивних (конфліктних) проявів та завзятістю у відстоюванні власної точки зору; досліджувані старшого шкільного віку, навпаки, більш схильні до конфліктних, владних, агресивних проявів поведінки, а також відрізняються завзятістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування.

Для з'ясування особливостей досліджуваних груп, виокремлених за допомогою кластерного аналізу, проводився порівняльний

аналіз кореляційних зв'язків між рівнем суб'єктивного самоконтролю та стилями міжособистісних стосунків у трьох групах досліджуваних (табл. 5, 6, 7).

Значення коефіцієнтів кореляції, виявлені у групі 1, що характеризується адаптивним стилем поведінки у міжособистісних стосунках, свідчить про те, що такі стилі міжособистісної взаємодії, як «залежний – слухняний», «покірний – сором'язливий» пов'язані з низьким рівнем суб'єктивного контролю. Ці досліджувані не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями їхнього життя, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість з них є результатом випадку або дій інших людей. Слід зазначити, що в міжособистісних стосунках такі досліджувані не вважають себе здатними активно формувати своє коло спілкування і схильні вважати стосунки результатом дій своїх партнерів.

Досліджувані, які керуються такими стилями міжособистісних стосунків, як «владний – лідируючий», «незалежний – домінуючий», «прямолінійний – агресивний», а також «відповідальний – великодушний» мають високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті є результатом їхніх власних зусиль, і, отже, відчувають свою власну відповідальність за події і за те, як складається їхнє життя в цілому. У міжособистісних стосунках досліджувані вважають себе здатними контролювати свої неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

Таблиця 6

Значення коефіцієнтів кореляції між рівнем суб'єктивного контролю і стилями міжособистісних стосунків (група 2)

Стиль між-особистісних стосунків	Рівень суб'єктивного контролю			
	Загальна інтернальність	Інтернальність у сфері досягнень	Інтернальність у сфері невдач	Інтернальність у сфері стосунків
Владний – лідируючий				0,614
Незалежний – домінуючий				0,534
Прямолінійний – агресивний	-0,540			

Примітка: результати значущі на рівні 0,05 та 0,01

Отже, можна стверджувати, що серед досліджуваних групи 1 простежується тенденція до прийняття відповідальності на себе в сфері досягнень і перекладання відповідальності на оточуючих у разі невдачі.

З таблиці 6 видно, що у групі 2, яка характеризується переважанням конфліктних стилів взаємодії, виявлено кореляційні зв'язки між загальною інтернальністю та прямолінійним – агресивним стилем міжособистісних стосунків. Це вказує на те, що досліджувані зі стилем міжособистісних стосунків «прямолінійний – агресивний» мають низький рівень суб'єктивного контролю, тобто вони схильні перекладати відповідальність за те, що відбувається, на оточуючих.

Виявлено зв'язки між інтернальністю в сфері стосунків та наступними стилями міжособистісної взаємодії: владний – лідируючий, незалежний – домінуючий. Ці зв'язки свідчать про те, що досліджувані з такими стилями міжособистісної взаємодії мають високий рівень суб'єктивного контролю у міжособистісних стосунках, тобто вважають себе здатними контролювати свої неформальні стосунки з іншими людьми.

Таблиця 7

Значення коефіцієнтів кореляції між рівнем суб'єктивного контролю та стилями міжособистісних стосунків (група 3)

Стиль міжособистісних стосунків	Рівень суб'єктивного контролю			
	Загальна інтернальність	Інтернальність в області досягнень	Інтернальність в області невдач	Інтернальність в сфері стосунків
Владний – лідируючий	-0,700		-0,718	-0,774
Прямолінійний – агресивний				-0,517
Недовірливий – скептичний	-0,809		-0,745	-0,982
Покірний – сором'язливий	0,854	0,859	0,922	0,642
Залежний – слухняний	-0,756		-0,665	
Співробітницький – конвенціональний		0,576		
Відповідальний – великодушний	0,804		0,760	0,860

Примітка: результати значущі на рівні 0,05 та 0,01

Наявність значної кількості кореляційних зв'язків між досліджуваними показниками у групі 3, які характеризуються переважанням компромісного стилю стосунків, свідчить про те, що досліджувані, які керуються такими стилями міжособистісних стосунків, як «владний – лідируючий», «прямолінійний – агресивний», «недовірливий – скептичний», а також «залежний – слухняний», мають низький рівень суб'єктивного контролю як у сфері стосунків, так і досягнень та невдач. Вони схильні приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

Досліджувані, які керуються такими стилями міжособистісної взаємодії, як «покірний – сором'язливий», «співробітницький – конвенційний» та «відповідальний – великодушний» мають високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Вони вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті були результатом їхніх власних дій, що вони можуть ними управляти, і, отже, відчувають свою відповідальність за них і за те, як складається їхнє життя в цілому. У міжособистісних стосунках такі досліджувані вважають себе здатними контролювати свої неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

Отже, досліджувані цієї групи, обираючи співробітницький стиль стосунків, беруть на себе відповідальність за те, що з ними відбувається.

Порівнюючи між собою результати, одержані у різних групах досліджуваних, слід зазначити, що кореляційні зв'язки, виявлені у групі 3, за своїм змістом є протилежними до тих, які спостерігалися у групі 1: у групі 1 у таких стилів міжособистісних стосунків, як «владний – лідируючий», «прямолінійний – агресивний» виявлено позитивні зв'язки з інтернальністю, а у групі 3 ці зв'язки мають обернений характер.

Слід також зазначити, що такий стиль міжособистісної взаємодії, як «відповідальний – великодушний» має позитивний зв'язок з інтернальністю в обох групах. Це свідчить про те, що досліджувані саме з цим стилем взаємодії найбільш схильні до відчуття своєї власної відповідальності за те, як складається їхнє життя в цілому.

Висновки. За результатами емпіричного дослідження виявилось, що статистично значущі відмінності між групами досліджуваних «вчителі» та «старшокласники» виявилися за такими стилями міжособистісних стосунків, які характеризуються переважанням неконформних тенденцій (владний – лідируючий, незалежний – домінуючий, прямолінійний – агресивний, недовірливий – скептичний), а також схильністю до диз'юнктивних (конфліктних) проявів, більшою незалежністю думки, завзятістю у відстоюванні власної точки зору, тенденцією до лідерства і домінування. Саме за показниками цих стилів

міжособистісних стосунків старшокласники мають вищі показники, ніж вчителі.

У ході емпіричного дослідження виявилось, що вчителі більш схильні до так званих адаптивних та компромісних видів поведінки, тоді як діти старшого шкільного віку – до конфліктних. Це можна пояснити віковими особливостями даної групи, а саме схильністю до відстоювання власної позиції, прагненням до домінування, безкомпромісністю та прагненням до справедливості. Вони не здатні швидко і адекватно реагувати на зміну навколишньої дійсності, тому не можуть сприймати конфліктну ситуацію з різних боків.

Вчителі є більш лабільними у сприйманні конфліктної ситуації. Вони здатні взяти до уваги більшу кількість аспектів реальності, більш адаптивні в сенсі реагування на ситуацію, здатні змінити свою думку залежно від змін умов навколишньої реальності.

Виявлено достовірні кореляційні зв'язки між віком досліджуваних, стилем міжособистісних стосунків та рівнем суб'єктивного контролю. Так, досліджувані дорослого віку (вчителі) менш переймаються прийнятністю своєї поведінки. Їхня поведінка залежить більшою мірою від їхнього внутрішнього стану, а не від вимог ситуації. Досліджувані старшого шкільного віку, навпаки, більше орієнтуються на ситуацію та оточуючих, вибудовуючи модель своєї поведінки.

Між стилями міжособистісних стосунків та рівнем суб'єктивного контролю також виявилися значущі зв'язки. Досліджувані з компромісними стилями поведінки вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті були результатом їхніх власних дій, що вони можуть ними управляти, і, отже, відчувають свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому. У міжособистісних стосунках такі досліджувані вважають себе здатними контролювати свої неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

Досліджувані з конфліктнішими стилями поведінки схильні контролювати все, що відбувається навколо, проте в них простежується тенденція приписувати відповідальність за свої невдачі іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з виявлення динаміки зміни стилів міжособистісних стосунків у різні вікові періоди, що дасть змогу виявити ті точки зламу, які пов'язані з кардинальною зміною у розумінні конфліктних ситуацій, а також з'ясуванням тих особистісних рис, які виступають чинниками ригідності в міжособистісних стосунках.

Список використаних джерел

1. Гришина Н. В. К вопросу о предрасположенности к конфликтному поведению / Н. В. Гришина // Психические состояния. – 1981. – С. 53–61.
2. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
3. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка / А. Б. Коваленко. – К.: Київський університет, 2010. – 215 с.
4. Леонов Н. И. Конфликты и конфликтное поведение. Методы изучения: учебное пособие / Н. И. Леонов. – СПб.: Питер, 2005. – 240 с.
5. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – Киев.: Лыбидь, 1990. – 192 с.
6. Психологические тесты: в 2 т. / [Под ред. А. А. Карелина]. – М.: Владос-Пресс, 2001. – Т. 2. – 248 с.

References transliterated

1. Grishina N. V. K voprosu o predraspolozhennosti k konfliktnomu povedeniju / N. V. Grishina // Psihicheskie sostojanija. – 1981. – S. 53–61.
2. Il'in E. P. Psihologija obshhenija i mezhlichnostnyh otnoshenij / E. P. Il'in. – SPb.: Piter, 2009. – 576 s.
3. Kovalenko A. B. Psyhologija mizhosobystisnogo vzajemorozuminnja: pidruch. dlja stud. vyshh. navch. zakl. Kyi'v. nac. un-t im. T. Shevchenka / A. B. Kovalenko. – K.: Kyi'vs'kyj universytet, 2010. – 215 s.
4. Leonov N. Y. Konflykty y konflyktnoe povedenje. Metody yzuchenyja: uchebnoe posobje / N. Y. Leonov. – SPb.: Pyter, 2005. – 240 s.
5. Obozov N. N. Psyhologija mezhlychnostnyh otnoshenij / N. N. Obozov. – Kjev.: Lybyd', 1990. – 192 s.
6. Psyhologycheskje testy: v 2 t. / [Pod red. A. A. Karelyna]. – M.: Vlados-Press, 2001. – T. 2. – 248 s.

A b s t r a c t

Kovalenko A. B.,

Doctor in Psychological Sciences, Professor
Head of the Department of Social Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: abk2015@ukr.net

Gryshuk E. Yu.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),
assistant lecturer of
the Department of Social Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: eliso_m@ukr.net

Rohal N. I.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),
assistant lecturer of
the Department of Social Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: RohalNina@ukr.net

PECULIARITIES OF THE STYLES OF INTERPERSONAL RELATIONS BETWEEN SENIOR PUPILS AND TEACHERS

The article presents the research results revealing styles of interpersonal relations of senior pupils and teachers. According to the performed empirical research, there are statistically significant differences between these two groups of respondents as for the interpersonal relationships styles characterized by the predominance of nonconformist tendencies (dominant – leading, independent – dominant, straightforward – aggressive, distrustful – sceptical), as well as propensity to conflict manifestations, greater independence of thought, perseverance in defending of own point of view, a tendency toward leadership and dominance. Senior pupils have shown higher indicators for these styles of interpersonal relationships in comparison with adults.

Teachers are more inclined to adaptive behaviours and compromises, while senior pupils tend to conflicts; this is conditioned by the features of this age. Senior pupils are characterized by a tendency to defend their own position, desire for dominance, refusal to compromises and aspiration for justice; they are not able to respond quickly and adequately to changes in the surrounding reality.

The examined teachers are more labile in perceiving of a conflict situation. They are able to take into account a greater number of reality aspects, more adaptive as for their response to the situation; they are able to change their minds depending on changes in the surrounding reality.

Reliable correlations between the respondents' age, their style of interpersonal relations and levels of subjective control have been revealed. The studied adults' behaviour depends mainly on their internal state, and not on the requirements of a situation. On the contrary, the examined senior pupils, constructing their behaviour model, are more oriented towards the situation and their entourage.

There are significant correlations between styles of interpersonal relations and levels of subjective control. The respondent with compromise behavioural styles believe that important events in their lives are mainly

the result of their own actions, and therefore feel their own responsibility for these events. The respondent with more conflicting behaviours tend to control everything that is happening around, but they tend to attribute responsibility for their failures to other people or consider them as a result of a bad lack.

Key words: *interpersonal relations, conflict situation, model of behavior, level of subjective control, conformal tendencies, adaptability.*

Отримано – 10 жовтня 2018

Рецензовано – 13 жовтня 2018

Прийнято – 16 жовтня 2018

Received – September 10, 2018

Revision – September 13, 2018

Accepted – September 16, 2018